

УДК 159.99

ФЕНОМЕН ЩАСТЯ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ

Людмила Афанасьєва

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, 72312, м. Мелітополь, Запорізька область, Україна*

Роман Олексенко

*Таврійський державний агротехнологічний університет
просп. Б. Хмельницького, 18, 72312, м. Мелітополь, Запорізька область, Україна*

Щастя є дуже важливою складовою частиною людських цінностей та має велике значення в житті сучасної людини. Кожна людина прагне досягти щастя як найбільшого життєвого блага. Усі уявлення про нього та розуміння його сутності впливають на її життя. Прагнення до стану цілковитого задоволення сприяє усвідомленню особистістю власного сенсу життя.

Ключові слова: щастя, людина, мораль, цінність, благо, культура, сенс життя.

Постановка проблеми. Будь-яке суспільство в конкретний історичний період характеризується певним набором та ієрархією цінностей, які є способом соціальної регуляції і позначаються певними поняттями в повсякденній мові людей. Чи не найбільш виразно сукупність цінностей, характерних для конкретного періоду розвитку тієї чи іншої культури, спільноти чи особистості, відображає уявлення людей про щастя. Згідно зі своїм повсякденним розумінням щастя люди вибудовують і свою життєву стратегію, бо саме щастя – це такий феномен особистісного і суспільного життя, в якому як у фокусі віддзеркалюється все розмаїття їхніх потреб і прагнень. Немає жодних підстав сумніватись у значущості й цінності в житті людини того, що прийнято називати словом «щастя».

З погляду соціально-філософського підходу до змістовного наповнення поняття «щастя» воно є суб'єктивною мірою повноти людського буття. Філософська конкретизація даного поняття дозволяє більш детально розглянути цей феномен як певний ступінь наближення реальності людського буття до бажаного стану шляхом набуття нових особистісних потенцій і реалізації прагнень у суспільно значущій діяльності. Тому, на наш погляд, питання щастя – це не просто питання про те, як бути щасливим, а про те, у чому саме полягає щасливе життя і до чого людині варто прагнути насамперед.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення проблеми щастя почалось ще за часів Античності й Середньовіччя та продовжується по теперішній час. Цій темі присвячені широковідомі праці таких філософів і вчених, як: Аристотель, Сенека, Гельвецій, Августин Блаженний, Фома Аквінський, Р. Декарт, І. Кант, Л. Фейєрбах, Б. Паскаль, П. Помпонаці та багатьох інших.

Серед вітчизняних та закордонних робіт можна зазначити дослідження таких учених: Г. Сковороди, К. Роджерса, А. Кемпбелла, Ф. Конверса, Н. Бредберна, Р. Вілсона, М. Поповича, В. Шкоди. Щастя як суб'єктивне благополуччя розглядали у своїх працях М. Фордіс, А. Бек, Л. Джозеф, Т. Льюїс, Ф. Ендрюс, Н. Хамітов, С. Крилова й інші.

Мета дослідження полягає у визначенні соціокультурного змісту концепта щастя в історико-філософському дискурсі та його значення для філософії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У віруваннях різних епох, культур і народів існують схожі уявлення про людські чесноти [3]. Суспільство підтримує демонстрацію кращих рис людської особистості і закріплює їх за допомогою громадських інститутів, традицій. Завдяки мистецтву, літературі, байкам, афоризмам і дитячим казкам відбувається трансляція уявлень про людські чесноти від покоління до покоління. Закріплюється уявлення про те, що людина може бути щасливою лише коли діє згідно з нормами і правилами культури і суспільства, в якому вона вихована.

Проблема людського щастя посідає одне з найвизначніших місць у філософії з моменту її виникнення. Щастя як мета, як вище благо, як можливе і досяжне, як стан людського буття завжди було одним із головних тем філософського дискурсу в працях класиків філософської думки, де відбиваються уявлення всіх часів про світ і людину, про сенс буття людини у світі. Вживання цього поняття і його похідних демонструє безліч сенсів, функцій, має розмаїття відтінків. Розумінню сутності усвідомлення всього, що криється за поняттям «щастя», заважає не тільки складність цього явища духовного життя людини, а й те, що саме слово «щастя» вживається в побуті в різних сенсах. Аналіз творів провідних філософів минулого і сьогодення дозволяє зрозуміти всю різноманітність уявлень про щастя і шляхи його досягнення, що склалися в різні історичні епохи. «Одним здається, що щастя – чеснота, іншим – розсудливість, третім – відома мудрість, а іншим – усе це разом або що-небудь одне в поєднанні із задоволенням, або не без участі задоволення, є і такі, що включають у поняття щастя і матеріальний добробут», – зазначав Аристотель [2]. Питання про те, що таке щастя і що означає бути щасливим, з давніх-давен хвилювало людину. Давньогрецьке слово *eudaimonia* («справжнє щастя») складалося із двох слів – *eu* («добро») і *daimon* («божество»), тобто дослівно означало, що долю людини захищають боги.

У Стародавньому Римі слово «щастя» означало ім'я богині – Фортуни. Саме слово *fortuna* мало ще два значення – «удача» і «доля». Богиня зображувалася з рогом достатку, колесом і веслом. Тобто вона уособлювала божественну милість, яка може бути дана тільки гідному. Тому сприйняття щастя в Римській імперії було суто практичним. Воно розумілося насамперед як добробут, можливість виконання бажань тощо.

Для нижчих верств суспільства часто щастя позначало екстатичне єднання з богами, які можуть дарувати більш гідне життя. Пізніше подібне ставлення до щастя відображено в християнському вченні. Різні уявлення про щастя притаманні осілим і кочовим народам. Для одних – це земля і пов'язані з нею результати праці, що забезпечують гарне життя, для інших – це блага, які необхідно захопити, отже, володіння якими і є проявом звитяги загарбника.

Із часів часу вокремлення філософії, моралі та релігії в самостійні форми суспільної свідомості спроби осмислення цього феномена стали невід'ємним моментом рефлексії стосовно сенсу людського буття. Рецепт щастя, відкритий філософами Давньої Греції, послідовниками даосизму і буддизму, передбачав перетворення внутрішнього світу індивіда. Найважливішою особливістю їхньої рефлексії була настанова на розуміння моральності, добродійної поведінки. Інша характеристика античного світогляду – прагнення до гармонії (внутрішня гармонія людської душі та її гармонія зі світом).

Одним зі стародавніх понять про щастя стало висловлювання великого давньогрецького філософа Демокрита: «Щасливий той, хто за малих засобів має добрий настрій, а нещасливий той, хто за великих коштів не має душевного піднесення» [9]. Згідно з ученням Демокрита, щастя полягає в доброму душевному настрої, у його незворушності,

гармонії, симетрії, безстрашності душі. Саме тому людина за малих статків цінує все, що її оточує, і від цього стає щасливою. Філософія із часів Сократа і Платона протиставила звичайному способу існування людини у світі, який практикується більшістю, інший спосіб існування, спрямований не на те, щоби «мати», а на те, щоби «бути». Однак більшість вважає, що вибір того чи іншого способу існування залежить від індивідуальних схильностей: одні вибирають багатство і владу, інші – духовне вдосконалення. Ці способи існування розглядаються як суттєво рівноцінні, за принципом «кому що підходить». Проте ідеться радше про справжні і несправжні способи існування, про те, що справді дає людині щастя.

Як ми можемо бачити, в античній філософії виділилися основні підходи до розуміння щастя, що розвиваються в наступні епохи, – гедонізм, стоїцизм і евдемонізм. Гедоністична позиція, сформульована Аристипом, стала об'єктом критики всіх наступних теорій щастя, які підкреслювали, що задоволення – це пастка, потрапивши до якої, людина перетворюється на раба. У цьому ж руслі етика стоїків на вершину людських зусиль висуває чесноту – єдине благо (шлях у злагоді з розумом). Епіктет, Сенека, Марк Аврелій та інші розглядали як основний чинник щастя внутрішній стан людини. Вони провели чітку грань між внутрішнім світом людини і зовнішніми обставинами її життя: ніщо зовнішнє не може вплинути на душевне благополуччя людини. Представники евфонізму (Епікур, Платон, Аристотель) (від гр. *eudaimonia* – «щастя»), для яких саме щастя постає вищим принципом і метою людської моральності, пов'язували щастя з володінням чеснотами. Аристотель визначав щастя як досконалу діяльність, що є самостійною цінністю і приносить людині задоволення. Такою діяльністю є добродесна поведінка, оскільки вона приносить людині задоволення собою. Платон характеризує щастя як спрямованість людини до ідеального, «горішнього» світу. Але оскільки душа людини «<...> смакує земне, то від цих святкових банкетів, в яких <...> полягає щастя, до неї багато пристало землистого, кам'янистого, дикого <...>» [9].

Аристотель вказує на те, що одні бачать щастя в чесноті, інші – у розсудливості, треті схиляються до мудрості. Інші вважають, що щастя – у поєднанні цих цінностей. Сам Аристотель дотримувався думки, що щастя є добродесністю, «адже чесноті притаманна діяльність відповідно до чесноти». Аристотель стверджує, що щастя як благо – не просто річ, а життєвий процес, спрямований людиною до важливої мети. Щасливою людина стає в результаті якісного задоволення високорозвинених потреб, і саме щастя осмислюється нею лише як підсумок значного періоду життя. На думку Аристотеля, людська природа має лише здатність до моральної поведінки, мислення і пізнання. Реалізація цих якостей залежить від вільного волевиявлення людини. Чеснота, за Аристотелем, є набутою властивістю душі і розуму людини. Якщо її тренувати, то вона перетворюється на «натуру», або «звичку душі», «характер», людину такого складу і називають добродесною. На думку Аристотеля, чеснота – це таке благо, без якого людина не може досягти шуканого щастя, блаженства [1].

Християнство перевернуло систему цінностей звичайної людини, пов'язавши щастя з вірою, терпінням, співчуттям і любов'ю. Августин (Блаженний) уважав, що щастя людині приносить внутрішнє перетворення, прийняття постулатів християнства. На його думку, основою щастя є відмова від егоїзму, любов до Бога й інших людей. Цей погляд формується із самої системи християнських цінностей, де Бог – мета і сенс людського життя, отже, досягти щастя можна лише через пізнання Бога та випробування душі. Інструментами для іспиту душі і подальших перетворень стає християнська віра і розум. За Фоמוю Аквінським, шлях до найвищого людського блага – поєднання людини з Богом, а найвище блаженство полягає в безпосередньому інтелектуальному спогляданні Бога, адже «образ, що

твориться розумом, є своєрідне передбуття в ньому речі, що буде створена» [16]. Отже, усі морально-етичні повчання епохи Середньовіччя зводяться до того, щоби вказати шляхи, які ведуть у Царство Небесне. В основі будь-яких філософських роздумів лежить тлумачення текстів Святого Писання – Біблії.

Дослідження уявлень про щастя в епоху Відродження дозволяє нам розглядати цей час як час зсуву акценту в розумінні щастя із прагнення людини до самовдосконалення, досягнення нових цілей, зміни наявної реальності, зокрема соціальної. Аналіз етичних вчень Нового часу свідчить про те, що проблема щастя тлумачилася залежно від особливостей еволюції тогочасного європейського суспільства. Так, із XVI ст. підхід до розуміння щастя індивідуалізується. Допускається, що люди можуть бути щасливими по-різному і потребують різних дій для відчуття цього стану залежно від власних можливостей і здатності переживати як насолоду, так і горе. Відбуваються спроби пов'язати індивідуальне уявлення про щастя із причетністю до конкретного соціального прошарку й особливостей віросповідання. Тобто в європейській культурі Нового часу переважає уявлення, згідно з яким людина є частиною природи, і її поведінка визначається закладеними в неї природними прагненнями. Ліберальна традиція, починаючи з Т. Гоббса і Дж. Локка, сформувала уявлення про індивіда, головні якості якого – індивідуалізм, раціоналізм, прагнення до успіху, турбота про власну вигоду. Егоїзм розглядається як природна властивість людини, а породжувані ним прагнення – як рушійна сила суспільного розвитку. Теоретики лібералізму стверджували, що саме турбота про власне благо уможливило суспільний добробут і робить людей щасливими. Так, Дж. Локк у своєму вченні про щастя заклав основи ліберальної традиції в розумінні людини й основних цілей її існування: щастя індивідуальне, ніхто не має права нав'язувати людині своє розуміння щастя [8]. Для Б. Спінози щастя – свобода від пристрастей, від власного «Его», свобода, що дає можливість людині розкрити своє духовне начало. В епоху Просвітництва французькі матеріалісти Ж. де Ламетрі, П. Гольбах, К. Гельвецій продовжили гедоністичну традицію, розглядаючи людину як тілесну істоту, що слідує велінням природних начал. На їхню думку, головна проблема досягнення людиною щастя – поєднання блага окремого індивіда і блага всього суспільства.

Видатний вітчизняний мислитель Григорій Сковорода основною проблемою людського існування вважав досягнення щастя конкретної людини. Шляхом самопізнання, через яке виявляється «внутрішня», «сердечна», «єдина» людина, ми досягаємо заглиблення у внутрішнє «Я» та розпізнаємо «спорідненість» власної особистості з певним типом діяльності – фізичної або духовної, що і забезпечує можливість спорідненої праці, «що відповідає природним схильностям людини». У цьому Г. Сковорода вбачав справжнє щастя людини [12].

Отже, у філософських вченнях XVI – XVIII ст. поняття «щастя» (вище благо) корелює з уявленням про те, що таке людина. Усе розмаїття цих тверджень зводиться до двох основних позицій. Згідно з першою, людина є частиною природи, її поведінка визначається природним прагненням до самозбереження. Щастя полягає в матеріальному благополуччі, яке дає можливість людині задовольняти свої природні бажання. Згідно із другою, людина є істотою переважно духовною, тому для неї головне – розкрити своє духовне начало. Матеріальне благополуччя не є головним у досягненні щастя, оскільки щастя – це внутрішній стан, який досягається набуттям духовності. Отже, можна зробити висновок про те, що існують два шляхи до щастя:

1) збільшувати власні можливості, нарощувати ресурси, щоби мати більше можливостей задовольняти свої бажання;

2) розвивати своє духовне начало, що означає подолання власного егоїзму.

Ідея щастя людини ґрунтовно розроблена в німецькій класичній філософії. Так, І. Кант намагався подолати натуралістичний підхід до людини, підкреслюючи двоякість її природи: як частина природи людина підпорядкована її законам, як істота розумна – вона вільна. Природне начало в людині зумовлює її еґоїзм, прагнення до благополуччя і щастя, духовне начало змушує виконувати обов'язок, тим самим обмежує прагнення до щастя. Уточнюючи «одвічне» питання про шляхи досягнення щастя, І. Кант наголошував на тому, що «мораль, власне кажучи, є вчення не про те, як ми повинні зробити себе щасливими, а про те, як ми повинні стати гідними щастя» [7]. Згідно із ствердженням філософа, щастя визначається як мета і обов'язок людини. «Власна досконалість і чуже щастя» є формулою морального обов'язку [6].

І.Г. Фіхте пов'язує досягнення щастя із творчою працею на благо людського роду. Але ідеться про працю в духовному світі, який уже сам має потенціал до самовизначення. Ф. Гегель вважав, що щастя – «абстрактна загальність змісту, яка тільки ще має бути усвідомлена» [4]. Вміння бути щасливим належить до однієї із цінностей особистості, оскільки людина здатна бути щасливою саме завдяки своєму прикладу, чим підвищує значущість життя і готовність визнавати, реалізовувати соціально-етичні норми. Л. Фейєрбах розумів прагнення кожного індивіда до щастя як основоположний принцип життя. За наявності морального і розумного прагнення бути щасливим еґоїзм особистості трансформується в любов до подібних собі – альтруїзм. Розуміння людиною своєї залежності від оточення приводить до бажання сприяти щастю інших людей. У XIX ст. щастя тлумачиться як дещо тривіальне, несумісне із внутрішнім трагізмом людського існування. У філософії А. Шопенгауера і Ф. Ніцше відбувається реабілітація «природного» початку в людині, під яким ми розуміємо бажання самостверджуватися, обстоювати свої еґоїстичні інтереси, задовольняти потреби тіла. Твердження Е. Фромма і В. Франкла про те, що щастя людини досягається в боротьбі і подоланні, у реалізації своєї індивідуальності, стали підсумком розвитку уявлень про людину і щастя в західній філософії [14].

Характеризуючи філософську думку XX – XXI ст., необхідно зазначити, що в межах різних філософських шкіл виникають самостійні концепції моральності, які базуються на принципах релятивізму, волюнтаризму, суб'єктивізму та відвертого цинізму. У даний час у Сполучених Штатах Америки активно розвивається новий напрям «позитивна психологія», в якому акцентується увага на можливості запобігання депресії шляхом свідомого настрою індивіда на сприйняття позитивних сторін соціальної реальності та на її позитивне моделювання. Одним з основних чинників щастя, згідно з концептом позитивістів, є індивідуальні позитивні настанови особистості, що дозволяють сприймати неприємності як тимчасове явище і бачити можливості виходу зі складних життєвих ситуацій [10]. Нобелівський лауреат Д. Канеман зробив висновок про те, що заключна частина тієї чи іншої події особливо важлива, оскільки саме вона визначає спогад про те, що було, викликаючи бажання або відмову повторити досвід [5]. М. Селігман стверджує, що одним із найбільш надійних джерел щастя є добрі вчинки. Це, зокрема, дозволяє говорити не тільки про особисту користь відчуття щастя на психологічному і фізіологічному рівнях, а й про його соціальну користь (про що свідчать результати авторського дослідження) [11].

Нині існує безліч визначень терміна «щастя». Словники найбільш узагальнено тлумачать «щастя» як «психоемоційний стан чи якість бути щасливим; досвід насолоди чи емоцію, що породжується благом, добром чи задоволенням бажань; втіху, приємність; благословенство. Це «стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення й безмежної радості, яких зазнає хто-небудь. Те, що викликає відчуття найвищого задоволення життям, дає радість кому-небудь» [14].

З погляду філософії щастя показує оцінне судження людини щодо життя, а з позиції психології воно складається з відчуттів, сприйняття, емоцій, інтелекту і діяльності.

Вітчизняні філософи Н. Хамітов, С. Крилова наводять в етичному словнику таке визначення поняття, яке дозволяє тлумачити його як переживання реалізації сенсу життя. Автори зазначають, що існує ще й визначення щастя як «моральної свідомості, що позначає такий стан людини, який відповідає найбільшій внутрішній задоволеності умовами свого буття, повноті і свідомості життя, здійсненню свого людського призначення». Отже, на думку авторів, залежно від того, як тлумачиться призначення і сенс людського життя, розуміється і зміст щастя, а дане поняття має ще й нормативно-ціннісний характер [15].

Висновки. Підсумовуючи розглянуті нами вище основні філософські концепції тлумачення щастя, ми можемо констатувати, що загальна структура цього феномена відбивається в декількох взаємозумовлених площинах: 1) щастя є цілком об'єктивним станом людини, який відображає позитивні риси в розгортанні людської долі, успіх в якійсь справі, життєвий талан тощо; 2) щастя – суто внутрішній, психологічний стан переживання інтенсивної радості від здійснення тих чи інших намірів, переживання захвату і блаженства; 3) у загальнофілософському аспекті щастя найчастіше осмислюється як володіння вищими благами життя (це й означає термін «евдемонія»); 4) поняття щастя уособлює суб'єктивну моральну реакцію особистості на володіння цими благами, що знаходить прояв у певному задоволенні від життя загалом. Саме таке розуміння щастя, яке на наше переконання, включає достатньо повний спектр свідомості і самосвідомості людини як форми, в якій людина акумулює власні свідомі і підсвідомі інтенції щодо самореалізації і блага. На нього ми будемо спиратися в другій частині нашої роботи, присвяченій сенсам щастя в сучасних контекстах індивідуального і суспільного буття.

Список використаної літератури

1. Аристотель. Никомахова етика. *Сочинения*: в 4 т. / Аристотель. Москва : Мысль, 1983. Т. 4. С. 63.
2. Аристотель. *Сочинения*: в 4 т. Москва : Мысль, 1984. Т. 4. С. 66.
3. Філософія : навчальний посібник-практикум / О. Волков та ін. МДПУ імені Богдана Хмельницького. 2017. С. 410.
4. Гегель Ф.В. Феноменология Духа. Философия истории. Москва : Эксмо, 2007. 880 с.
5. Канеман Д., Словик П., Тверски А. Принятие решений в неопределенности. Харьков : Гуманитарный центр, 2005. 632 с.
6. Кант И. Критика практического разума / наук. ред. А. Єрмоленко ; пер. з нім., прим. та післямова І. Бурковського. Київ : Юніверс, 2004. 240 с. С. 8–9.
7. Кант И. Основы метафизики нравственности. *Сочинения*: в 6 т. / И. Кант. Москва, 1965. Т. 4. Ч. 1. С. 463.
8. Локк Дж. Послание о веротерпимости. *Сочинения*: в 3 т. / Дж. Локк. Москва : Мысль, 1988. Т. 3. 668 с.
9. Мотрошилова Н. Демокрит о человеке, его жизни и ценностях. История философии. Запад – Россия – Восток. Книга первая. Философия древности и Средневековья. Москва : Греко-латинский кабинет, 1995. С. 82–85.
10. Паскаль Б. Думки. Пер. із французької Анатоль Перепада, Олег Хома. Київ : Дух і літера, 2009. 704 с.
11. Селигман М. Как научиться оптимизму: Измените взгляд на мир и свою жизнь (Learned Optimism. Howto Change Your Mind and Your Life). Москва : Альпина Пабlishер, 2013. 338 с.
12. Сковорода Г. Сад божественных песен. Харьков : Фолио, 2009. 286 с.

13. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. Білодіда ; АН УРСР. Інститут мовознавства. Київ : Наукова думка, 1980. Т. 11. 573 с.
14. Фромм Е. Мати чи бути? Пер. з англ. О. Михайлова, А. Буряк. Київ : Український письменник, 2010. 222 с.
15. Хамитов Н., Крылова С. Этика: Путь к красоте отношений : курс лекций. Киев : КНТ ; Центр учебной литературы, 2007. 256 с.
16. Цитаты Ф. Аквинского. URL: <https://www.livelib.ru/author/11465/quotes-foma-akvinskij>.

PHENOMENON OF HAPPINESS IN THE CONTEXT OF PHILOSOPHICAL DISCOURSE

Liudmyla Afanasieva

*Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnytsky Hetmanska str., 20, 72312,
Melitopol, Zaporizhzhia region, Ukraine*

Roman Oleksenko

*Tavria State Agrotechnological University
Bogdan Khmelnytsky av., 18, 72312, Melitopol, Zaporizhzhia region, Ukraine*

Happiness is a very important component of human values and of great importance in the life of a modern person. Every person aspires to achieve happiness as the greatest benefit of life. All the ideas about him and understanding his essence affect her life. The desire for complete satisfaction contributes to the awareness of the individual's own meaning of life.

Key words: happiness, person, morality, value, good, culture, meaning of life.